

Jak vykládám cizincům aspekt

Milan Hrdlička, Ústav bohemistických studií FF UK

Hned v úvodu bych se rád na chvíli zastavil u názvu svého vystoupení. Pojmenoval jsem ho takto záměrně, abych zdůraznil, že se jedná pouze o můj přístup, o mé vlastní poznatky a zkušenosti, a že tedy naprosto není mou ambicí prezentovat ho zde jako univerzální, vzorový, jako jediný možný. Vhodných alternativních postupů je v dané oblasti zcela jistě vícero.

Dříve než se dostanu k vlastnímu způsobu výkladu slovesného vidu v češtině jinojazyčným mluvčím, chtěl bych přičinit několik důležitých poznámek.

V první řadě pokládám za nutné akcentovat, že jednotný a jednoduchý návod, jak z lingvodidaktického hlediska úspěšně (tedy mimo jiné srozumitelně, výstižně, naučitelným způsobem) prezentovat aspekt patrně neexistuje.

Podoba zpracování této lexikálně-gramatické kategorie závisí podstatnou měrou na několika důležitých faktorech. Patří mezi ně úroveň cizincovy komunikační kompetence v češtině (začátečník – mírně nebo středně pokročilý – pokročilý) a jeho komunikační potřeby a priority (zde se nabízí široké spektrum adresátů: od oborových bohemistů až po zájemce o pouhou elementární znalost naší mateřštiny), cizincův mateřský jazyk (jiná je situace u Slovanů a Neslovanů) i ev. znalost dalších cizích jazyků (je přínosná pro možnost srovnání dvou jazykových systémů, pro vytváření analogií aj.), jeho věk (dospělý versus dítě), časová dotace kurzu aj.

Dalším momentem, který je třeba připomenout, je skutečnost, že by měl výklad odpovídat základním lingvodidaktickým zásadám: měl by být optimálně náročný a dlouhý (celou problematiku rozhodně nelze prezentovat najednou, jako vhodný se jeví cyklický, resp. spirálovitý přístup, tedy postupné rozvíjení a procvičování poznatků), vyložená látka by měla být aplikována na řadu konkrétních, názorných příkladů a náležitě procvičena.

Alespoň jednou větou je rovněž třeba připomenout, že zdařilost výkladu aspektu závisí velkou měrou na vyučujícím, protože „učebnicové“ pojednání o slovesném vidu je až na ojedinělé výjimky problematické a nezřídka nevyhovující. Bývá totiž zpravidla příliš obecné, povrchní a kusé, a tudíž obtížně použitelné.

Mnohdy např. dochází k nežádoucímu a zavádějícímu zjednodušení, které sice může na první pohled vypadat jako vítaná redukce problému, v řečové praxi ovšem při mechanické aplikaci vede k četným a jen velmi obtížně odnaučitelným chybám. Rozdíl v užití imperfektiv a perfektiv se totiž

běžně charakterizuje zhruba tímto způsobem: *Pokud se děj opakuje, užije se sloveso nedokonavé, v opačném případě sloveso dokonavé.* Tato zásada samozřejmě v řadě případů platí, dlužno ale zdůraznit, že v řadě případů nikoliv. A to je zlé, takové poučení se v podstatě míjí účinkem. Je to obdoba toho, když se např. o užití určitého členu v angličtině řekne, že se užívá pro označení známých osob, objektů apod., ale hned v první elementární větě (např. *Jdu do kina – I am going to the cinema*) dané pravidlo neplatí.

Rozboru prezentace aspektu v učebnicích češtiny pro cizince se zde podrobněji věnovat nebudu, omezím se pouze na konstatování, že se v nich obvykle neuvádí tolik potřebná explicitní specifikace užití dokonavých a nedokonavých sloves, vyskytnou se případy nesprávného překladu uváděných příkladů do cizího jazyka, setkáme se v případy, kdy se nepřihlíží k výchozímu jazyku cizinců a aspekt se Slovanům prezentuje tímž způsobem jako Neslovanům.

K nepříliš vhodné prezentaci aspektu přispívá nemalou měrou i jeho „démonizace“, čili případy, kdy již v úvodu vyučující demotivuje cizince tvrzením, že se slovesnému vidu nikdy dobře nenaučí, kdy se namísto jeho nesporných kladů a předností (díky této kategorii má čeština velmi jednoduchý systém časů; aspekt navíc sofistikovaně zachycuje děj na minimální ploše) přeceňuje jeho obtížnost, zbytečně se zveličuje komunikační závažnost chyb apod.

Podle mého názoru je při výkladu vhodné zdůraznit, že neexistence kategorie aspektu v četných jazycích neznamená, že by tyto jazykové kódy byly ve srovnání se slovanskými jazyky méně vyspělé a propracované, že by tím utrpěly jejich vyjadřovací možnosti. Naopak: zdařilým překladem jednotlivých příkladů lze názorně dokumentovat, že i takové jazyky mohou podobné významy vcelku úspěšně ztvárnit, ovšem jiným způsobem, a to různou kombinací prostředků morfologických, syntaktických i lexikálních (připomínám v této souvislosti Skaličkův výrok, že *Jazyky jsou různé pokusy o řešení téhož problému*).

Přejděme nyní k vlastní prezentaci slovesného vidu. Pokusím se vám ve zjednodušující zkratce (nebudu hovořit o formální stránce aspektu, o způsobu slovesného děje, o slovesech determinovaných a nedeterminovaných aj.) uvést část příkladů, které používám při výkladu tohoto jevu ve výuce pokročilých zahraničních bohemistů (magisterské studium, nejpokročilejší kurz stážišť atd.).

Pro počáteční představu o povaze imperfektivních a perfektivních sloves se dobře osvědčuje příměr s nímž přicházejí I. Poldauf a K. Šprunk ve své gramatice *Čeština jazyk cizí* (1968): nedokonavé sloveso děj „filmuje“ (zaměřuje se na procesuální charakter děje, průběhovitost,

neukončenost, trvání, směřování děje k dosažení jistého cíle), zatímco dokonavé děj „fotografuje“ (děj je „shrnut“, „kondenzován“, završen, vyčerpán, časově ohraničen, dále už neprobíhá).

Rozdíl v prezentování děje lze ukázat např. na těchto příkladech.

1) Představte si, že odjíždíte na týdenní služební cestu a před odjezdem řeknete svému partnerovi: a) *Každý den ti budu psát dopis*; b) *Každý den ti napíšu dopis*. Kolik dopisů v tom kterém případě napíšete?

2) Dotyční někomu oznamují: a) *Zítř odpoledne si koupíme televizi*; b) *Zítř odpoledne (si) budeme kupovat televizi*. (V první alternativě si jsou jisti, že televizor skutečně koupí, ve druhém případě o výsledku nehovoří, není dokonce zřejmé, že si ho obstarají, je možné, že budou novou televizi teprve vybírat).

3) Překladatelka oznámí: a) *Přeložila jsem ten text za týden* (konstatuje se vykonání děje, splnění cíle v určitém časovém úseku); b) *Překládala jsem ten text týden* (zde je možné mít interpretaci několik – dotyčná osoba s určitým záměrem zdůrazňuje trvání děje, poukazem na časovou náročnost chce např. obdržet vyšší honorář; může se také ale stát, že jde o zdůraznění trvání a náročnosti děje a o jeho nedokončení aj.).

Podívejme se nyní na vybrané bázevé případy užití aspektu (jednotlivé případy uplatnění nedokonavých a dokonavých sloves se někdy budou částečně překrývat, z lingvodidaktického hlediska je to však do značné míry nevyhnutelné).

Nedokonavá slovesa (jsou na rozdíl od dokonavých nepříznaková) se v češtině užívají zejména v těchto případech:

1) Velmi často se jimi vyjadřuje **aktuální prezens** (příslušný děj probíhá v okamžiku promluvy), což je typickou vlastností imperfektiv, imperfektiva takovou schopnost nemají, srov. výpovědi typu *Alena se teď učí německy*.

2) Imperfektiva mohou plnit určitou **aktualizující roli**. Lze ji ukázat na protikladu výpovědí *Pamatuju se, jak jsem mu tu knihu půjčil* (děj ukončený v minulosti) x *Pamatuju se, jak jsem mu tu knihu půjčoval* (v tomto případě si mluvčí danou situaci živě vybavuje, má ji tzv. před očima).

3) Imperfektiva mají široké uplatnění při vyjadřování **dějů neaktuálních** (časově nezařazených), kdy se poukazuje na pravidelnost, obvyklost, uzuálnost děje: *Alena se učí německy*; *Když se učí, pije kávu*; *Ráda cestuje* atd.

Kontrastním užitím imperfektiva a perfektiva se zdůrazňuje rozdíl mezi dějem častým, běžným, opakovaným a výjimečným, ojedinělým: *Každý den se vrací v šest, ale dnes se vrátí až v devět.*

4) Nedokonavé sloveso nezřídka vytváří **kulisu jinému ději**, který do onoho děje vstupuje, přerušuje ho apod.: *Když jsem se díval na televizi, zazvonil telefon.*

Užitím perfektivních sloves by se naopak vyjádřila posloupnost (relativně) rychle po sobě jdoucích dějů: *Dopil kávu, zaplatil, oblékl se a odešel.*

5) Imperfektivy se rovněž zachycují **paralelní děje**, a to v minulosti, v přítomnosti i v budoucnosti: *Když jsem snídal, poslouchal jsem rádio; Když snídám, poslouchám rádio; Když budu snídat, budu poslouchat rádio.*

6) Vlastností nedokonavých sloves je také vyjádřit **dovednost, schopnost, vlastnost**, např. *Mluvíme výborně francouzsky; Skvěle vaří aj.*

Řekneme-li kupř. *Přeloží/Překládá i obtížné odborné texty*, máme v prvním případě na mysli především určitou schopnost dotyčné osoby, zatímco druhá možnost poukazuje spíše na uзуální charakter děje.

7) Pomocí imperfektiv se vyjadřuje i **záměr, cíl, snaha**: *Bratr hledá větší byt (= chce najít); Kolega prodává auto (= chce prodat) atd.*

8) Imperfektivum mnohdy líčí **děj rozvláčný, pomalý, dlouho trvajcí** (do výpovědi lze doplnit adverbia *dlouho, pomalu* apod.): *Každé ráno vstávám v 7 hodin, oblékám se, snídám a jdu na autobus.* Užití perfektiva by signalizovalo spíše děj rychlý, dynamický: *Každé ráno vstanu, obleču se, nasnídám a jdu/pospíchám na autobus.* Srov. také rozdíl mezi výpověďmi *Budu na tebe čekat před fakultou x Počkám na tebe před fakultou.*

9) V běžném hovoru se velmi často užívá imperfektiv i pro **vyjádření dějů ukončených**; výsledek je totiž zřejmý z kontextu, ze situace: *Ten obraz maloval slavný malíř.* Velmi frekventované je zjišťování autorství: *Kdo psal ten dopis? Kdo ti šil ty krásné šaty?* apod.

Obsahuje-li však výpověď jistou specifikaci děje, je nutné užít slovesa dokonavého: *Kdo tak krásně napsal ten dopis?*

10) Typické je uplatnění imperfektiv při **vyjádření zákazu** (záporný imperativ), neboť mluvčí zpravidla chce, aby zákaz platil pořád (dlouho). Naopak v rozkazech (kladný imperativ) dominují slovesa perfektivní – mluvčí požaduje dosažení výsledku: *Řekni to x Neříkej to; Kup to x Nekupuj to aj.*

Jde ovšem pouze o tendenci, byť velmi výraznou, nikoliv o pravidlo s absolutní platností. V následující výpovědi signalizuje perfektivum požadavek docílení cílového stavu, imperfektivum pak obrací pozornost ke způsobu realizace děje: *Přelož ten text, ale překládej ho pečlivě.*

11) Jiná je situace, v níž jde o **výzvu** (sloveso nedokonavé) a **varování** (sloveso dokonavé): srov. rozdíl mezi výpověďmi *Pozor, nevyhazuj ty knihy!* (zde se jedná o zastavení, popř. přerušování již probíhající akce) x *Pozor, nevyhod' ty knihy!* (v tomto případě nežádoucí aktivita ještě nenastala). Viz také varování typu *Pozor, nespadni do té jámy; neřízni se o ten nůž; nespál se o ta kamna* atd.

12) Nedokonavá slovesa mohou signalizovat, že si mluvčí **není jist výsledkem (úspěšným završením) akce**: *Zítřka dělám zkoušku z morfologie; Příští týden obhajuji svou diplomovou práci* aj.

13) Imperfektiva mohou rovněž naznačovat **rozložitelnost, rozčlenitelnost činnosti na jisté části, fáze**: *Budete si brát ještě něco k jídlu? x Vezmete si ještě něco k jídlu?* (perfektivum pojímá akci jako takovou, jako celek).

14) Imperfektiv se užívá po **fázových slovesech** *začít, začínat; přestat, přestávat*: *Začíná psát; Přestává pršet* aj.

15) S nedokonavými slovesy se často setkáme, **ptáme-li se na jistou zkušenost**: *Už jsi někdy četl Kunderu?; Pil jsi někdy ledové víno?* atd. Ani v tomto případě však nelze hovořit o pravidle, povaha řady jevů a situací vyžaduje užití perfektiv: *Už ses s ním někdy setkala?; Navštívil jsi někdy Prahu?* aj.

x

Pokud jde o užití **sloves perfektivních**, lze – kromě výše uvedených případů a po časové spojnici **až** – uvažovat ještě o následujících situacích.

A) Dokonavá slovesa vyjadřují **děj nechtěný, spontánní, samovolný**: *Tady vždycky uklouznou/upadnu; Pokaždé když ji vidím, zčervenám; Vždycky když ho potká, naštvě se.*

B) Perfektiva rovněž vyjadřují **děj, který se dostavuje v každém jednotlivém případě** (často po spojkách *kdykoliv, pokaždé když* aj.): *Kdykoliv něco potřebuju, zavolám mu.*

C) Dokonavých sloves se také používá pro vyjádření **neschopnosti, nezpůsobilosti**: *Bez slovníku nic nepřeloží; Sama si nic neuvaří; Neumí si ani uklidit* apod.

V souvislosti s výkladem vidu je rovněž třeba zmínit problematiku deverbativ: verbálních substantiv a adjektiv, viz výpovědi jako *Přineste mi ten přeložený text v pondělí* x *Ten překládaný text je velmi zajímavý; Došlo k přerušování diplomatických styků mezi oběma zeměmi* x *Vadilo mu neustálé přerušování filmu reklamami.*

Lingvodidaktická prezentace aspektu v češtině jinojazyčným mluvčím je velmi složitá a vyžaduje další podrobnější zpracování. Vítaným přínosem jistě budou i poznatky z korpusového zpracování našeho národního jazyka.

(Přednáška vychází z autorových předchozích prací, tam najde zájemce i odbornou literaturu a další podrobnosti).